

20
23

DYNAMISCHE
WADDENDELTA

landschapstriënnale

HET LERENDE LANDSCHAP VAN DE WADDENKUST

Essay door landschapsjournalist Mark Hendriks

LANDSCHAPSTRIËNNALE 2023

HET LERENDE LANDSCHAP VAN DE WADDENKUST

Landschapsjournalist Mark Hendriks reisde in de maand september langs de Waddenkust om verslag te doen van een aantal activiteiten van o.a. de PANORAMA-lijn van de Landschapstriënnale 2023 – Dynamische Waddendelta.

In dit essay zijn bevindingen en inzichten.

Het waren plechtige woorden in een plechtige omgeving. Tijdens het slotsymposium van de [Landschapstriënnale 2023](#) op 29 september gaf rijksadviseur Jannemarie de Jonge de volle Grote Kerk van Harlingen een voorname boodschap mee. 'We moeten het landschap weer als basis gaan zien.'

Haar woorden voerden me terug naar de vorige triënnale, in 2021 gehouden in het in oprichting zijnde Nationaal Park Van Gogh. Ook toen deed ik als [verslaglegger](#) vast dat ons landschap, net als cultuur, zorg en onderwijs, een fundament is onder de samenleving en economie die we eigenlijk nastreven – en waarin niet langer economische groei en financieel rendement maatgevend zijn voor hoe het met ons gaat, maar wat we tegenwoordig 'brede welvaart' noemen. Een maatschappij ook waarin onze manier van leven niet ten koste gaat van het landschap en de natuur, maar gebaseerd is óp. De editie in Brabant bracht talloze bouwstenen aan het licht waarmee het landschapsfundament vorm krijgt. De Zuiderwaterlinie bijvoorbeeld, maar ook het 'groene maatpak' van de naoorlogse ruilverkavelingen en het fijnmazige stelsel van de beekdalen.

De veronderstelling dat het landschap een fundament is, zong ook rond tijdens de Landschapstriënnale 2023, aan de Waddenkust van Noord-Holland, Friesland en Groningen. Net als in Noord-Brabant wordt ook het landschap van de Waddenkust beschouwd als een plek waar we de 'klimaatramp' kunnen bestrijden – door andere vormen van voedselproductie, door biodiversiteitsherstel, door in te spelen op de gevolgen van zeespiegelstijging, door de winning van hernieuwbare energie –, en waar we terecht kunnen voor datgene het leven de moeite waard maakt: schoonheid, ontspanning, verdieping en vervoering.

Maar er is een groot verschil: de bouwstenen voor dat landschapsfundament zijn in het Waddengebied niet zomaar aan te wijzen. Dat komt omdat het landschapsfundament altijd aan verandering onderhevig is geweest. Duizenden jaren lang was het een dynamisch en woelig gebied, waar onder invloed van zeestromingen, sedimentatie, getijden, extreem weer en seizoenen het landschap – inclusief de contouren van dat landschap – steeds van gedaante wisselde. Dit waarlijke fundament onder het

Waddenlandschap – een roerig en eeuwenoud samenspel van zand, slib en klei, van zoet en zout water, van kwelders, oeverwallen en eilanden, van overstromingen en verzandingen – is de afgelopen decennia in een keurslijf gedrukt. Zeg maar ‘vastgekleit’ om het gebied leefbaar, functioneel en productief te maken.

Het symbool van dit keurslijf is de Waddendijk, die in Groningen, Friesland en de kop van Noord-Holland als een ‘groene muur’ is tussen land en water, tussen zoet en zout. Deze ‘deltadijk’ – voor de Landschapstriënnale omgedoopt tot de leidraad die de negen Waddenregio’s verbindt – is sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw meermaals opgehoogd en verbreed. En niet zonder reden: het achterliggende land, de mensen en de dieren moesten immers beschermd tegen watersnoden en stormvloed. Het bracht bovendien bestaanszekerheid en economische ontwikkeling.

De voorloper van deze dijk is natuurlijk de Afsluitdijk. De 32 kilometer lange dijk was en is nog altijd het huzarenstukje waarmee ‘wij Hollanders’ de woeste zee bedwongen. Een knap staaltje ingenieurskunst waarover volgens de overleving Chinese kinderen op school leerden en dat door de Amerikaanse historicus Barbara Tuchman werd opgenomen in haar overzicht van prestaties waarvoor we ons als aardbewoners ongegeneerd op de borst kunnen kloppen. Maar diezelfde Afsluitdijk was een enorme inbreuk op het estuariene krachtenspel. Voortaan was de zee doorsneden door een ondoordringbare stenen massa, met grote consequenties voor het planten- en dierenleven, voor de getijdenwerking, voor de waterkwaliteit.

Sindsdien is de Waddenzee als een inktvis die zijn tentakels dreigt kwijt te raken – want na de Zuiderzee werd in 1969 ook de Lauwerszee afgesneden. Sindsdien is de Waddenzee uit het lood geslagen, omdat de diepste geulen vollopen en de zee zijn zandhonger maar niet gestild krijgt. Sindsdien is de Waddenzee op zoek naar zichzelf, al laten we haar door ons gebagger en gasgewin nog altijd niet met rust.

Wie de Waddendijk volgt kan niet om deze fixatie van het landschap heen. Dat begint al op de IJsselmeerdijk bij Wieringerwerf, waarmee in 1924 – dus nog voor de Afsluitdijk – de controledwang zijn intrede

deed. Met de aanleg van de dijk werden twee stroomgeulen afgesloten, waarna met gebruik van een stoomgemaal de achterliggende polder is drooggemalen. Nooit meer zou de zee inbeuken op de Hollandse kust, nooit meer zouden overstromingen krekken en doorbraken achterlaten.

Wie vervolgens aan de andere zijde van de Afsluitdijk de Waddendijk beklimt bij het Noorderleech, Moddergat of Noordpolderzijl of uitkijkt over de Eems bij Termunterzijl ziet steeds hetzelfde beeld. Buitendijks landaanwinningen en inpolderingen, binnendijks een landschap van strakke verkavelingen en rechte wegen die dan weer wel en dan weer niet beplant zijn met eindeloze bomenrijen. Achter dit decor gaan talloze technische ingrepen schuil om dit productielandschap in stand te houden. Stuwten, sloten, vaarten en gemalen om het land te ontwateren, een ‘zoetwaterinzuig’ vanuit het IJsselmeer, aanvoer van slib om bodemdaling tegen te gaan, een netwerk van dijken om de landbouwgronden en dorpen te beschermen tegen hoog water. Een steenmozaïek in de dijk van Noordpolderzijl illustreert de status quo op treffende wijze. Links de aanvallende golven, rechts het beschermde polderland. Ertussen in basalten keien de harde zeewering.

Het is een kustlandschap waar we van zijn gaan houden. De onmetelijke leegte, de fraaie vergezichten, het pastorale karakter, de donkere hemels bij nacht – ze zijn van een betoverende schoonheid en bepalend voor de identiteit van veel van haar bewoners. De aardappelen van Het Bildt, de middeleeuwse kerkjes op de terpen en wierden, de zelf gegraven kwelders, de dobbes op het wad, het platte en vale Oldambt met haar vette klei – tegen zoveel cultuurhistorie kan je haast niet op.

Maar toch, het fundament waarop dit alles stoelt is kunstmatig, gemaakt, misschien wel nep. Onze heroïsche en bejubelde strijd tegen het water is in vijftig jaar tijd geworden tot een geforceerde drang om natuurlijke processen te beheersen, in te dammen en te exploiteren. Dit maakbare en technische fundament loopt ook nog eens op zijn laatste benen. Door vervuiling, langdurige droogte, bodemdaling, verzilting, aardbevingsschade en een dreigende zeespiegelstijging zijn de grenzen van dit statische landschapssysteem in zicht gekomen. Of zoals Zef Hemel, die als hoogleraar al maanden door het noordelijke landschap wandelt, het omschreef: ‘De Waddenkust

is als een strak beteugeld paard. Het is tijd om de teugels te laten vieren.' Het is in een notendop de opgave die tijdens de deze Landschapstriënnale centraal stond. Hoe kunnen we het Waddenlandschap weer gezond maken en recht doen aan het ware, dynamische fundament waarop het gestoeld is? En waarbij de precare balans tussen natuur en hoe de mensen hier werken, wonen en leven intact blijft. De fixatie komt ten einde, daar zijn steeds meer mensen het over eens. Maar wat komt ervoor in de plaats?

II.

De op handen zijnde dijkversterking – delen van de Waddendijk voldoen niet meer aan de gestelde normen – wordt meer dan ooit met argusogen gevolgd. Nog hoger, weer breder – het is niet langer de vanzelfsprekende weg. Wat wel moet gebeuren om de Waddenkust op lange termijn veilig te houden is niet zonneklaar. Het is spannend zelfs, eng.

Hoewel, dat hangt af van aan wie je het vraagt. Voor de studenten die de Landschapstriënnale begin september aftrapt met een zogenoemde Summerschool was het klip en klaar. Niet zo gek ook, omdat zij als buitenstaanders – ze kwamen onder andere uit Wageningen, Delft en Amsterdam – met een onbevangen blik en los van lokale sentimenten naar de dijk, het landschap en de problematiek konden kijken. Met hun ontwerpvoorstellen laten ze er dan ook geen misverstand over bestaan: ze willen stuk voor stuk af van de strenge Waddendijk, van de binaire scheiding tussen land en zee. In plaats willen ze de natuurlijke gradiënten verzachten en verbreden om tot een duurzaam, rijk en mooi landschap te komen.

Zoals het idee om langs de Noord-Hollandse Waddenkust drie eilanden te maken. Op het eerste gezicht een drastisch plan, maar volgens de bedenkers erg vanzelfsprekend. Wieringen was immers ooit een eiland, net als Den Helder. Door dit eilandenrijk te herstellen worden klimatologische en ecologische vraagstukken van antwoorden voorzien. Of het plan om in Noordest-Fryslân terug te grijpen op het landschap van de middeleeuwen, toen dorpen op natuurlijke hoogtes lagen en het water vrij spel had. De fraaie houtskoolschets waarmee ze hun toekomstbeeld verbeelden is prachtig, maar kan voor bewoners beangstigend zijn. De stad Dokkum ligt aan zee, en overal liggen diepe geulen waar het water met hoge snelheid doorheen stroomt.

Wie de onzekerheden en spanningen die met het denken over de toekomst van de Waddenkust gepaard gaan wel omarmen, waren de jonge ontwerpers die deelnamen aan het door rijksadviseur De Jonge georganiseerde Toekomstatelier. Net als de deelnemers aan de Summerschool hadden zij zich een week verschanst op [Het Lage Noorden](#), een voormalig boerenerf aan de voet van de Waddendijk bij Marrum, dat de hele maand dienstdeed als uitvalsbasis,

als vrijplaats waar onder de vlag van de triënnale nieuwe denklijnen en oplossingsinrichtingen zijn verkend.

De Jonge en haar team kwamen tot de conclusie dat een visionair plan voor de Waddenkust in 2100 – inclusief een stappenplan over hoe we daar terecht komen – weinig zoden aan de dijk zou zetten. 'Het zou zelfs onzinnig zijn', zei De Jonge toen ze op 15 september staand op de Waddendijk het atelier afsloot. 'Ik heb in mijn carrière veel moeten afleren. Zoals de overtuiging dat we met techniek alles naar onze hand kunnen zetten. De rek in onze omgang met de natuur is eruit. We moeten weer meebewegen met het krachtenspel van dit precaire kustgebied. Een maakbaar toekomstplan zou de plank volledig misslaan.' Die boodschap werd bevestigd door haar team van in het gebied woonachtige ontwerpers. De Leeuwarder landschapsarchitect Jonas Papenburg vertelde dat hij als wadloopgids heus wel weet dat het wad er elke week anders uitziet. 'Maar', zo bekende hij, 'mijn ogen gingen deze week pas echt open. We waren op het wad en ergens in die onmetelijke leegte, waar de natuur al duizenden jaren zijn gang gaat, stond dat kleine graafmachientje, als symbool van onze pogingen om de natuur in een keurslijf te duwen. Ik keek er naar en dacht: waar zijn we in godsnaam mee bezig? Is het niet tijd om de natuur vrij te laten?'

De Friese landschapsarchitect Berte Daan vroeg zich hardop af waarom we maar niets doen aan de ongezonde staat waarin het Waddenlandschap verkeert. Omdat de politiek geen keuzes maakt, vanwege systeemfouten en strikte regelgeving. Maar ook, en dat steekt Daan het meest, omdat mensen denken dat de natuur van hen is en dat het landschap moet blijven zoals zij het willen. Tijdens het Toekomstatelier toonde ze een foto van door haar grootouders gemaakt wandkleed. De striptekeningetjes laten zien hoe generaties na generaties zich bezighielden met de vorming van steeds weer een ander landschap. In de jaren vijftig houdt de tekening op, alsof, zo denkt Daan, we toen de pauzeknop hebben ingedrukt, alsof toen onze behoudende modus is ingezet. Het kleed laat zien dat veranderingen binnen één generatie kunnen plaatsvinden. Daan: 'Terugkijken naar hoe onze voorouders het deden is belangrijk. Om antwoorden te vinden op wezenlijke vragen. Hoe snel kunnen we loslaten? Durven we weer op onszelf en de natuur te vertrouwen?'

Om het wandkleed af te maken pleiten de ontwerpers – naast Daan en Papenborg de landschapsarchitecten Lieke de Jong en Shera van den Wittenboer, en architect en erfgoedadviseur Jelle Hettema – ervoor om initiatieven en projecten die nieuwe wegen verkennen te omarmen. Daarvan zijn er in het Waddengebied al genoeg. Boeren die handen en voeten geven aan de broodnodige landbouwtransitie door te experimenteren met hogere waterpeilen, zilte gewassen, wisselteelten en ‘ecosysteemdiensten’. Bewoners die zelf aan de slag gaan met landschapsontwikkeling, door voedselbossen of nieuwe woonvormen te introduceren. De Plannenparade die tijdens de triënnale te zien was, bevatte eveneens vernieuwende projecten. Zoals de kleirijperij bij Delfzijl waar slib ‘uit de buurt’ wordt gedroogd, ontzilt en gerijpt om gebruikt te worden voor de versterking van de zeedijk (en waardoor de invoer van grondstoffen van buiten de regio niet langer nodig is). Denk ook aan de ‘dubbele dijk’ in Groningen – een concept waarin waterveiligheid is gecombineerd met landbouw-, natuur- en recreatiedoelen – en Holwerd aan Zee, het spraakmakende plan om het dorp via een dijkdoorbraak en vaargeul weer te verbinden met de zee om zo de ecologische én sociaaleconomische teloorgang een halt toe te roepen.

Met dit soort proefprojecten groeit de Waddenkust idealiter uit tot een ‘lerend landschap’, waar jaarlijks 1 procent van het land dienstdoet als ‘experimenteerruimte’ waar mogelijke oplossingen voor de grote vraagstukken – klimaat, landbouw, water, natuur, woningbouw, mobiliteit – getest worden. Of zoals de ontwerpers van het toekomstatelier het omschreven in hun Manifest voor het Experiment: ‘Experimenten zijn nodig! Om te leren van de natuurlijke dynamiek, om de tijd zijn werk te laten doen, om kennisleemtes te ontrafelen, om de onwetendheid te omarmen. Experimenten waar we loskomen van de denkkaders die innovatie in de weg zitten, waar we onze definitie van schoonheid herzien, waar we weer vertrouwen op en ruimte geven aan de natuurlijke processen die dit landschap eeuwenlang hebben gevormd.’ Dit lerende landschap zal de komende 25 jaar pakweg 20 procent van de Waddenkust bedragen. In de overige 80 procent zorgen diegenen die niet voorop willen lopen of zich niet senang voelen bij onzekere experimenten, voor de broodnodige stabiliteit en continuïteit.

Dit impliceert een paradigmawisseling – kortom, afscheid nemen van de gangbare praktijk waarin monoculturen de landbouw domineren, waarin schoon water zo snel mogelijk wordt afgevoerd, waarin erfgoed te vaak draait om behoudzucht. Afscheid ook van een dichtgetimmerd beleidsdiscours dat elke speel- en bewegingsruimte ontbeert. We moeten af van de ‘accountantsnatuur’, een papieren en juridische werkelijkheid die voorschrijft welke soorten waar moeten voorkomen, zonder dat dit op landschappelijke, geomorfologische en hydrologische gronden gestoeld lijkt te zijn. Hetzelfde geldt voor de landbouw, dat onder een neoliberale wind en met GLB-codes, bestemmingsplannen en RVO-subsidies in een keurslijf van schaalvergroting, intensivering en massaproductie is geduwd. Ons beleid projecteert al decennia verwachtingen op het Waddengebied – zulke doelsoorten, zoveel aardappelen, die openheid – die zich steeds slechter verhouden tot wat hier werkelijk gaande is, tot wat de mensen doen en willen, tot hoe de natuur zich gedraagt.

Overigens geldt deze kritiek opvallend genoeg niet voor de werelderfgoedstatus van de regio. In plaats van een verstikkend beschermingsregime, verwoorden de outstanding values – de criteria waarmee Unesco werkt – precies datgene waar tijdens deze triënnale zo naar verlangd is. ‘The Wadden sea area is the largest tidal flat system in the world, where natural processes proceed largely undisturbed’. Oftewel: de kracht van het gebied zit ‘m in de natuurlijke processen die lange tijd ongestoord hun gang konden gaan.

III.

Aanvankelijk werd positief gereageerd op de oproep tot experiment en natuurlijke dynamiek. Tijdens het slotcongres in Harlingen – waar de bevindingen uit het Toekomstatelier zijn gepresenteerd – kreeg het gemêleerde publiek zeven stellingen voorgelegd. Steeds kon gekozen worden tussen óf een antwoord in de lijn van de gangbare praktijk (zeg maar business as usual), óf een antwoord volgens de filosofie van loslaten en uitproberen. Die laatste categorie kreeg keer op keer de voorkeur. Zo koos men met betrekking tot de landbouw voor de variant met ‘regeneratieve principes, ondersteund door landschapsontwikkeling ten behoeve van bodemvorming en ecologisch evenwicht’. Voor natuur stelde de zaal ‘de processen van natuurlijke dynamiek centraal met nog ongewisse kwaliteiten’. En zelfs de cruciale vaarverbinding naar Ameland bleek niet heilig – de aanwezigen gingen voor ‘andere mogelijkheden (zoals platbodems of een kabelbaan) om op Ameland te komen dan via een voortdurend uit te baggeren vaargeul’.

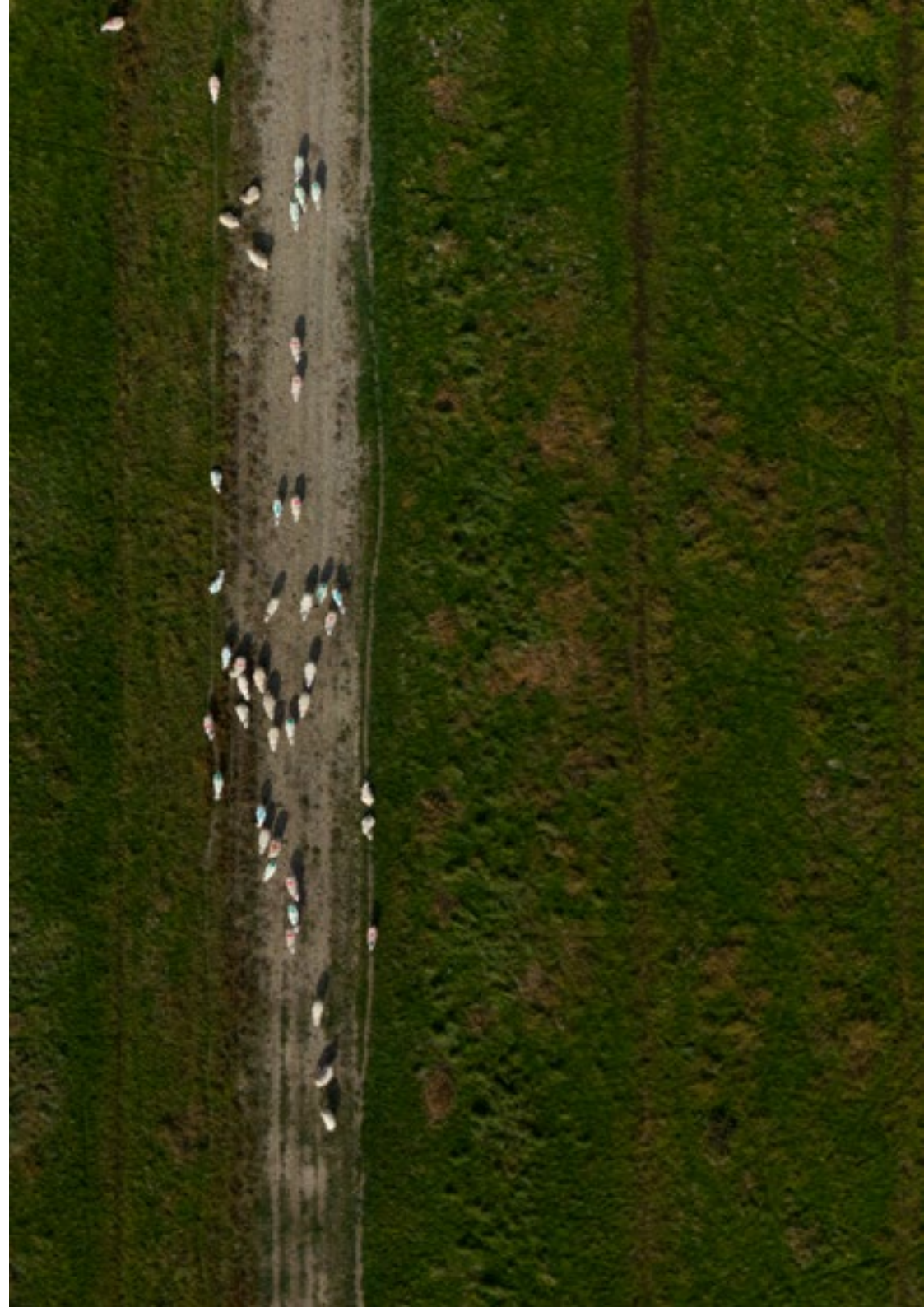
Toch riep de oproep tot ruimte voor experiment en het natuurlijke krachten spel vragen en zorgen op. Iemand wilde weten of de ontwerpers zich bewust zijn van de implicaties die bijvoorbeeld het verdwijnen van de vaargeul heeft voor de Amelandse gemeenschap. De ontwerpers knikten van ja, maar gaven ook aan dat dit precies is wat ze willen blootleggen. Landschapsarchitect Lieke de Jong: ‘Het gaat nog te vaak over de consequenties nu, terwijl wij het over de consequenties later willen hebben.’

Een oudere heer had tijdens het stemmen met verbazing om zich heen gekeken. ‘Zijn jullie gek geworden? Weten jullie wel wat het betekent om de zee weer de ruimte te geven? Ik ben geboren onder aan de dijk en wij zeiden altijd: geen dijk, geen land, geen leven.’ Het is een sentiment dat zeker niet veronachtzaamd mag worden. Maar het landschap van deze meneer is net zo goed het landschap van Lieke, Jonas en Berte. Wat als zij de natuurlijke dynamiek wel vrij spel willen geven? Wat als zij het wel aandurven om de dijk door te steken? Of zoals De Jong, zelf woonachtig in De Marne, al eens zei: ‘Doe maar en laat ons spartelen.’

Niettemin maken deze reacties duidelijk dat het gesprek hierover van cruciaal belang is. Een ‘lerend landschap’ klinkt veelbelovend, maar

heeft weinig kans van slagen als de mensen in het gebied het niet omarmen. Verandering is nodig, en dat is lastig voor elkaar te boksen als de volksaard behoudend is. Of zoals een ambtenaar, die namens de provincie Friesland bezig is met de dijkversterking, het zei na haar bezoek aan [de Summerschool](#): 'Ik snap volledig waarom deze studenten ervoor kiezen om natuurlijke systemen zoveel mogelijk te herstellen. Het sluit naadloos aan bij het heersende principe van bodem en water sturend. Tegelijkertijd vraag ik me af: hoe verhoudt dit zich tot de realiteit buiten? Hoe vertel je dit de mensen? Hoe betrek je de boeren wiens land zal onderlopen?'

Een poging daartoe had al plaatsgevonden tijdens het slot van het Toekomstatelier. Die middag gingen de opstellers van het Manifest voor het Experiment in gesprek met ruim 25 aanwezigen uit het gebied. Gedurende de middag hadden zij vragen voorgeschoteld gekregen, over loslaten, keuzes maken en historische sensaties. Op de vraag over waar hij een experiment zou beginnen, stelde een lokale landschapsarchitect zonder blikken of blozen voor om in bijvoorbeeld De Marne de dijk door te breken. 'Dan kunnen we uitvogelen of de Waddenzee zich herstelt.' Een aanwezige kwam met een scherpe tegenvraag: 'Wat is herstel, wat is jouw nulpunt?' Waarop hij antwoordde: 'Sinds de afsluiting van de Zuiderzee probeert de Waddenzee opnieuw zijn weg te vinden. Door de vaste kustlijn van dijken en dammen kan de zee zijn sediment niet "vinden". Ik ben benieuwd of door het wegnemen van een stuk dijk de zee weer in balans komt. Ik bedoel: als er meer ruimte komt voor de watermassa, neemt de zandhonger wellicht af – en hoeven we dus niet miljoenen kuub zand buitendijks te storten om te voorkomen dat het wad bij een hogere zeespiegel "verdrinkt".'

IV.

De werkvorm van het Toekomstatelier – geen visionair plan, maar een lerend landschap; een gezamenlijk gesprek over waar de ‘ongeregelde’ experimenteergronden liggen en wat je daar dan kan doen – zou mogelijk een inspiratiebron kunnen zijn voor het Waddenatelier in oprichting. Dit is in de [Agenda voor het Waddengebied 2050](#) omschreven als ‘een manier om ruimtelijke kwaliteiten en andere waarden (zoals donkerte, stilte en weidsheid) niet alleen te borgen, maar ook in verband te brengen met actuele opgaven’. Vooralsnog is het idee om dit atelier geen fysieke plek te geven, maar te laten opereren als een netwerkorganisatie. Op basis van de ervaringen met de triënnale is het wellicht denkbaar om het Waddenatelier in een ander jasje te gieten. Dus geen focus op ruimtelijke kwaliteit alleen, maar een brede blik op hoe langs de Waddenkust een lerend landschap tot stand komt en de natuurlijke dynamiek kan terugkeren. En geen kortstondige exercitie, maar een langjarig atelier met een duidelijke opdracht, een toereikend budget en een helder mandaat. En geen netwerk, maar een fysieke plek waar mensen heen kunnen. Naar een locatie hoeven we niet lang te zoeken: Het Lage Noorden in Marrum is uitermate geschikt.

En anders is [Het Pratende Huis](#) in Wieringerwerf mogelijk interessant. Dit oude dijkmagazijn boven op de kruin van de IJsselmeerdijk – waar de dijkwachter vroeger zijn palen en ladders opsloeg – is door cultureel ondernemer Marlies Buurman omgebouwd tot een plek voor ‘vergezichten en bewustzijn, voor bezinning en een gesprek over het veranderende landschap’. Enerzijds maken bezoekers via een audiotour kennis met de waterrijke geschiedenis van het gebied, doordat het huis bij monde van NOS-correspondent Mustafa Marghadi ‘vertelt’ wat hij door de jaren heen zoal gezien heeft. Anderzijds moet het dijkhuis via culturele evenementen en debatten de discussie over de toekomst van het achterland aanjagen. Wat als we water weer meer toestaan? Hoe reageren we op verzilting? Wat vinden we van de vele windparken, zonnevelden en datacenters die de Wieringermeer ‘teisteren’? En hoe leggen we de verbinding met de zoute Waddenzee die op slechts een steenworp afstand ligt?

Op Het Lage Noorden is tijdens de triënnale overigens al een proefversie gehouden van het Waddenatelier, onder leiding van landschapsarchitect Peter Veenstra. Die dag kwamen de kaarten, schetsrollen en stiften nog wel op tafel. Veenstra zei hierover: ‘Wij hebben inderdaad wel ontworpen en plannen gemaakt. Niet omdat ze het juiste voorspellen, niet omdat ze uitgevoerd moeten worden – dat zou inderdaad onzinnig zijn. Maar wel omdat ze inspireren, omdat ze onvoorstelbare zaken zichtbaar maken, omdat ze aanzetten om de volgende stap te zetten.’

Tijdens dit Waddenatelier 0.0 ontdekten de deelnemers enkele interessante inzichten. Een groep ijverde voor een nieuwe mobiliteitsstrategie. Een kabelbaan naar Ameland zou de verkeersdruk op gezette tijden wegnemen, en door het station in Holwerd te plaatsen ontstaan kansen voor dorpsvernieuwing. Door de invoering van (hightech) precisielandbouw behoren grote landbouwvoertuigen straks tot het verleden – het biedt mogelijkheden om de waterhuishouding op orde te brengen (door waterstanden te verhogen, sloten te verbreden en op erven zoetwaterlenzen aan te leggen). Anderen kwamen met een ‘tussenplan’ waarin twee ‘snelheden’ gecombineerd zijn. Door veengebieden opnieuw in te richten tot plas-drasgebieden met een flexibel waterpeil, beschikt de regio in 2100 over voldoende zoetwaterbuffers. Bij het Lauwersmeer is tegen die tijd de harde grens tussen zoet en zout water verdwenen, om zo de brakke natuur van een impuls te voorzien. Boeren uit de buurt verliezen daarmee een belangrijk zoetwaterreservoir, maar zij kunnen zich dus wenden tot de nieuwe wetlands. Om dit vergezicht tot een succes te maken zijn op korte termijn twee zaken nodig: de omslag naar kringlooplandbouw en een preciezer watermanagement, zodat de verspilling van schoon water wordt tegengegaan.

In het gesprek over de toekomst van de Waddenkust – of dat nu in ateliervorm is of niet – moet hoe dan ook plaats worden ingeruimd voor de jongeren, een groep die tijdens de Landschapstriënnale in het spotlicht is gezet. Dat begon al tijdens de opening op 1 september die samenviel met de lancering van het zogenoemde Klaaimaatfestival. Bedenker Niek Kuizenga zei dat zijn zonen zich zorgen maken over klimaatverandering, maar niet betrokken worden in het gesprek hierover.

Daarom komt hij met [Klaaimat](#), een festival waar de vindrijkheid van jongeren centraal staat en zij zich kunnen uitspreken over economische, sociale en landschappelijke kwesties.

Dat gebeurde ook in de Waddencafés waar jongeren uit de regio met elkaar in gesprek gingen over actuele vraagstukken. In Holwerd spraken ze over dijkversterking en ook daar bestond – net als tijdens de Summerschool – een voorkeur voor nature based solutions. In Warffum ging het over de woningnood en kwam de suggestie op tafel om in elk dorp experimenteerruimtes te creëren waar jongeren zelf aan de slag kunnen. ‘Aan de randen, maar ook in de achtertuinen en binnenhoven is nog zoveel plek’, vertelde een van de aanwezige. ‘In plaats van kavels vrij te geven aan de markt, moet een deel beschikbaar komen voor jongeren die samen nieuwe woonvormen stichten.’ In Den Helder ging het over hoe de levendigheid in de haven kan terugkeren. Bijvoorbeeld door havenactiviteiten zichtbaar te maken voor bewoners en bezoekers. Of door de van oudsher sterke relatie tussen de marinekazerne en het stadscentrum nieuw leven in te blazen.

Medebedenker van de cafés en oprichter van het [Jongerennetwerk Wadden](#) Sara Koek benadrukte tijdens het slotcongres in de kerk van Harlingen – overigens een mooie invulling van het triënnalethema ‘kerk als ontmoetingsplek’ – het belang om jongeren aan te horen. ‘Ze hebben liefde voor dit gebied, maar maken zich ook zorgen. Ze hebben evenwel geen stem in de besluitvorming en lopen vast in vastgeroeste opvattingen. Als het gaat om klimaat, om de potentie van lege gebouwen, om havenvernieuwing, om wonen.’ Ze kreeg bijval van rijksadviseur Jannemarie de Jonge die zei dat in het denken over 2100 we niet om de belangen van de jonge en komende generaties heen kunnen.

V

Rest de vraag of de Waddenkust zelf 'gehoord' wordt – een vraag die centraal stond in de Landschapstroonrede die Frank Westerman op 19 september uitsprak. Zijn verhaal had de veelzeggende titel Wat wil het Wad? De schrijver verhaalde hoe hij als student aan de Wageningse Landbouwwuniversiteit tekende aan dammen, kanalen en aquaducten. 'Met kunstwerken zorgden mijn studievrienden en ik dat zout water werd tegengehouden en zoet water afgetapt, zodat je er nog iets mee kon voor het naar zee ging – wie kon daar nu tegen zijn?' Maar waar Westerman en zijn generatiegenoten vooral voor de mens kozen, kiezen hun kinderen voor de natuur. Sterker nog: een deel van hen werpt zich op als spreekbuis van die natuur, van alle niet-mensen: de planten en de dieren, maar ook de oceanen, bergen, rivieren, bossen.

Die kinderen lazzen waarschijnlijk Het Parlement van de Dingen van de Franse filosoof Bruno Latour. Die spoort ons aan om niet langer te redeneren vanuit de onverzadigbare behoeften van de mens, maar om rekening te houden met de wensen en grieven van de 'dingen'. De mens dient zijn geprivilegieerde positie af te staan en aan de ronde tafel van de besluitvorming moet homo sapiens plaatsmaken voor de zee, de schol, de zeehond, het plankton. Hoewel hij dit opkomen voor de natuur waardeert, heeft Westerman twijfels bij de vergaande vermenselijking van dieren en dingen. Het voorstel om van de Waddenzee een rechtspersoon te maken waarover 'tweevoetige buiksprekers' dan het bewind voeren, volgt hij met de nodige scepsis. 'Wat zou de Waddenzee ons dan vertellen? Dat ze haar afgehakte tentakels terug wil? En dan ook de IJsselmeerpolders met de steden, boerderijen, Oostvaardersplassen en wegen? Of zou ze liever opnieuw droogvallen zoals tienduizend jaar geleden, en ophouden te bestaan?'

Volgens de schrijver is het stemgeven en verder juridiseren onnatuurlijk. 'Hoe zien we dat voor ons? Gaat een Waddenvoogd ons vertellen dat de vaargeul naar Ameland niet meer mag worden uitgebaggerd? Roepen we de aalscholver ter verantwoording voor het opslokken van een paling? Daarbij: er zijn al talloze internationale en binnenlandse afspraken die de Waddenzee een schijn van onaantastbaarheid geven. Dus als het gaat om de bescherming van het wad: roei met de riemen die we hebben, het zijn er zat.'

Aan het einde van zijn lezing draaide Westerman de redenering om. Geen rechten voor de natuur, maar plichten voor de mens – wij zijn immers het probleem en dus onmisbaar in de oplossing ervan. En daarvan zijn genoeg voorbeelden, meent Westerman. Zoals de [vismigratierivier](#) in de Afsluitdijk, een waterbouwkundig kunstwerk om trekvisen weer de mogelijkheid te geven om hun levenscyclus te vervolmaken. Voor Westerman het bewijs dat de ingenieurs van weleer – die nu in het verdomhoekjes zitten als de gewezen dompteurs van de natuur – toch nog altijd van pas komen.

Hoewel het verhaal van Frank Westerman die regenachtige middag op instemming kon rekenen, hoorde de geoefende toehoorder een paradox met de hoofdboodschap die deze triënnale doorklinkt. Want waar Westerman een stil verlangen naar maakbaarheid, techniek en ingenieurskunst aan de dag legt, roepen de ontwerpers en jongeren op tot natuurlijke processen en ruimte voor experiment. Zouden we kunnen zeggen dat het weer recht doen aan de natuurlijke dynamiek een antwoord is op de vraag wat het Wad wil? Want het Wad wil wellicht precies datgene dat tijdens deze Landschapstriënnale meermaals op tafel kwam: het Waddenlandschap bevrijden uit het keurslijf en de beteugeling, zodat het in balans kan komen. Niet omdat dit een recht is van alle niet-mensen die hier leven, maar een plicht van de wel-mensen om dit mogelijk te maken. De plicht die wij allen hebben om het waarachtige fundament onder het Waddenlandschap weer de dynamiek te gunnen die het altijd heeft gekenmerkt, getekend en getypeerd.

Tekst: Mark Hendriks
Foto's: Aron Weidenaar
Opmaak: Firma Netjes

Dit essay is geschreven in opdracht van
Stichting Landschapstriënnale
Amsterdam, november 2023